

УДК 342.511

Сердюк Л.М.кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2017-4-52-65

КОНСТИТУЦІЙНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІМПІЧМЕНТУ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ Й ОКРЕМИХ ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇНАХ

При підготовці цієї статті автор поставив за мету з'ясувати спільні риси та відмінності в конституційному регулюванні імпічменту глави держави в Україні й окремих пострадянських країнах. На основі проведеного порівняльного аналізу конституцій України, Латвійської Республіки, Литовської Республіки, Республіки Білорусь, Республіки Болгарія, Республіки Македонія, Республіки Молдова, Республіки Польща, Республіки Словенія, Республіки Угорщина, Російської Федерації, Республіки Хорватія, Чеської Республіки та Словацької Республіки визначено спільні риси й відмінності конституційного регулювання процесу імпічменту глави держави з погляду таких його аспектів: 1) наявності в тексті основного закону держави норм, які регламентують процедуру імпічменту президента; 2) юридичного факту, що є підставою для виникнення конституційно-правових відносин, у межах яких глава держави усувається з посади в порядку імпічменту; 3) кола суб'єктів владних повноважень, які беруть участь у процедурі усунення президента з посади та їх конституційно визначених повноважень; 4) умов застосування процедури імпічменту президента; 4) процесуальних строків, що є важливою гарантією дотримання прав глави держави, щодо якого застосовується процедура імпічменту.

Обґрунтовано необхідність доповнення ст. 111 Конституції України ч. 7 та запропоновано її авторську редакцію.

Ключові поняття: конституція, парламент, президент (глава держави), імпічмент президента, конституційне регулювання імпічменту президента.

Постановка проблеми. Невід'ємною складовою теорії поділу державної влади на сучасному етапі її розвитку є система ідей про механізм стримувань і противаг. Цей механізм, як сукупність владних повноважень парламенту, глави держави, вищих органів виконавчої влади та вищих органів судової влади, знайшов своє закріплення в конституціях більшості сучасних демократичних держав. Важливим і необхідним елементом конституційної системи стримувань і противаг є імпічмент глави держави. Водночас реальна можливість усунення президента з посади в порядку імпічменту, якщо, звісно, не брати до уваги політичний аспект проблеми, значною мірою залежить

від техніко-юридичної досконалості конституційно-правових норм, які регламентують цю процедуру. Новітній історії незалежної України відомі невдалі, у тому числі й через недосконалість конституційної процедури, спроби усунення глави держави з посади, що підтверджує актуальність обраної теми.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблема конституційно-правового регулювання процедури притягнення деліктоздатних суб'єктів до конституційної відповідальності загалом, а також конституційно-правового регулювання процедури імпічменту глави держави зокрема не є новою для доктрини конституційного права. Вагомий внесок в її розробку зробили такі правники: С. Болдирев, А. Колодій, І. Кресіна, В. Кравченко, Р. Мартинюк, О. Майданник, Л. Наливайко, Н. Павловська, В. Погорілко, Ю. Тодика, В. Федоренко, О. Фрицький, В. Шаповал та ін.

Водночас своєрідною прогалиною вітчизняної доктрини конституційного права є незначна кількість порівняльно-правових досліджень, присвячених конституційному регулюванню процедури імпічменту глави держави в Україні й окремих пострадянських країнах.

Метою статті є з'ясування спільних рис і відмінностей у конституційному регулюванні процедури імпічменту глави держави в Україні й окремих пострадянських країнах. Досягнення визначеної дослідницької мети зумовило необхідність використання методу порівняльного правознавства.

Виклад основного матеріалу. У даній роботі автор акцентує на таких аспектах порівняльного аналізу, як: 1) підстави порушення процедури імпічменту, тобто юридичні факти, з якими норми конституції пов'язують виникнення конституційно-правових відносин, у межах яких глава держави усувається з посади в порядку імпічменту; 2) коло суб'єктів владних повноважень, які беруть участь у процедурі усунення президента з посади, та їх конституційно визначені повноваження у взаємозв'язку зі стадіями процедури імпічменту (ініціювання питання про усунення глави держави з посади; прийняття рішення про звинувачення президента; прийняття рішення про усунення глави держави з посади); 3) умови застосування процедури імпічменту президента; 4) процесуальні строки, що є важливою гарантією дотримання прав глави держави, щодо якого застосовується процедура імпічменту.

При виборі предмета порівняльного аналізу – конституцій України [1] й окремих пострадянських країн, які утворилися після розпаду СРСР (Латвійської Республіки [2], Литовської Республіки [3], Республіки Білорусь [4], Республіки Болгарія [5], Республіки Македонія [6], Республіки Молдова [7], Республіки Польща [8], Республіки Словенія [9], Республіки Угорщина [10], Республіки Хорватія [11], Російської Федерації [12], Словацької Республіки [13], Чеської Республіки [14]), автор прагнув врахувати: 1) особливості республіканської форми правління; 2) приналежність нових держав Європи у недавньому минулому до сім'ї соціалістичного права, а отже успадковані ними традиції у сфері конституційної законотворчості, законодавчої техніки.

Аналіз правових норм, які знайшли своє закріплення в Основному Зако-

ні України та конституціях згаданих нами нових держав Європи і які об'єднують спільний предмет правового регулювання – процедура імпічменту президента, свідчить про різні підходи законодавця у визначенні підстав для порушення такої процедури. До них, зокрема, віднесено:

- вчинення ним (Президентом України) державної зради чи іншого злочину (ч. 1 ст. 111 Основного Закону держави);
- випадок грубого порушення ним (Президентом Республіки) Конституції або присяги, а також випадок виявлення факту вчинення злочину (ч. 2 ст. 86 Конституції Литовської Республіки);
- випадок порушення Президентом Конституції або вчинення ним злочину (ч. 1 ст. 104 Основного Закону Республіки Білорусь);
- учинення Президентом державної зради чи порушення Конституції (ч. 1 ст. 103 Основного Закону Республіки Болгарія);
- порушення Президентом Республіки Конституції (ст. 87 Основного Закону Республіки Македонія);
- вчинення Президентом тяжкого діяння і порушення тим самим положень Конституції (ст. 89 Основного Закону Республіки Молдова);
- порушення Конституції, закону чи вчинення злочину (ч. 1 ст. 145 Основного Закону Республіки Польща);
- дії Президента, які суперечать Конституції або серйозно порушують закон (ч. 1 ст. 109 Основного Закону Республіки Словенія);
- умисне порушення у процесі своєї діяльності Президентом Конституції чи інших законів» (ч. 4 ст. 31 Основного Закону Республіки Угорщина);
- порушення Президентом Республіки Конституції, вчинене ним під час виконання своїх обов'язків (ч. 1 ст. 105 Основного Закону Республіки Хорватія);
- державна зрада або вчинення Президентом Російської Федерації іншого тяжкого злочину (ч. 1 ст. 93 Основного Закону Російської Федерації);
- діяльність Президента проти суверенітету та територіальної цілісності Словацької Республіки або дії, спрямовані на розвал демократичного конституційного ладу Словацької Республіки (ст. 106-107 Основного Закону Словацької Республіки);
- учинення Президентом державної зради (ч. 2 ст. 65 Основного Закону Чеської Республіки).

Зі змісту вищенаведених конституційно-правових приписів випливає, що в конституціях більшості пострадянських держав найбільш поширеними підставами для порушення процедури імпічменту глави держави визначено факти державної зради та порушення главою держави конституції, причому таке протиправне діяння не обов'язково являє собою кримінальний злочин. Свідченням цього є використані законодавцем при формулюванні вищенаведених конституційно-правових приписів граматичні конструкції, у яких уживано сурядні розділові сполучники «або» та «чи». Такий підхід суб'єкта законотворчості враховує особливості конституційно-правового статусу

президента як гаранта суверенітету та територіальної цілісності держави, а також гаранта додержання конституції, котрий апріорі не має порушувати її норм.

На відміну від конституцій інших держав, які складають предмет порівняльного аналізу, лише Основний Закон Словацької Республіки розмежовує фактичні підстави для відкликання Президента та його переслідування. До таких юридичних фактів законодавець, відповідно, відніс: 1) діяльність Президента проти суверенітету та територіальної цілісності Словацької Республіки або дії, спрямовані на розвал демократичного конституційного ладу Словацької Республіки; 2) державну зраду (відповідно, ст. 106 та 107 Конституції Словацької Республіки).

У доктрині конституційного права, як правило, виокремлюють три стадії процедури імпичменту президента: 1) ініціювання питання про усунення глави держави з посади; 2) прийняття рішення про звинувачення президента; 3) прийняття рішення про усунення глави держави з посади. Як випливає з норм конституцій, що складають предмет порівняльного аналізу, провідна роль у цій процедурі відводиться саме парламентам і народним обранцям. На підтвердження цієї тези наведемо окремі нормативно-правові приписи, закріплені в конституціях нових європейських держав:

– питання про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту ініціюється більшістю від конституційного складу Верховної Ради України (ч. 2 ст. 111 Основного Закону Української держави);

– питання про усунення Президента може бути винесене за пропозицією не менше 70 депутатів Верховної Ради (ст. 104 Основного Закону Республіки Білорусь);

– обвинувачення Президенту висувається за пропозицією не менш ніж однієї чверті народних представників (ч. 2 ст. 103 Конституції Республіки Болгарія);

– справу про притягнення Президента Республіки до відповідальності порушують Збори, якщо за це проголосувало дві третини від загальної кількості представників (ст. 87 Основного Закону Республіки Македонія);

– пропозицію про усунення з посади Президента Республіки Молдова може бути внесено не менш ніж однією третиною депутатів (ч. 2 ст. 89 Основного Закону Республіки Молдова);

– обвинувачення проти Президента Республіки може бути висунуте за пропозицією не менш як 140 членів Народних Зборів (ч. 2 ст. 145 Основного Закону Республіки Польща);

– за поданням Скупщини Президент Республіки може стати перед Конституційним Судом (ч. 1 ст. 109 Основного Закону Республіки Словенія);

– щоб розпочати процедуру імпичменту, вимагаються дві третини голосів представників Національної Асамблеї (ч. 3 ст. 31/А Конституції Республіки Угорщина);

– процедура відповідальності Президента Республіки може бути розпо-

чата за рішенням Палати представників, прийнятим двома третинами голосів усього складу представників (ч. 2 ст. 105 Конституції Республіки Хорватія);

– рішення Державної думи про висунення обвинувачення та рішення Ради Федерації про усунення Президента з посади мають бути прийняті двома третинами голосів від загальної кількості в кожній із палат за ініціативою не менш ніж однієї третини депутатів Державної Думи (ч. 2 ст. 93 Конституції Російської Федерації);

– пропозицію про відкликання Президента може бути внесено абсолютною більшістю голосів усіх представників (ст. 106 Конституції Словацької Республіки).

Аналіз вищенаведених конституційно-правових приписів щодо ініціювання питання про усунення глави держави з посади свідчить про єдність законодавця у підході до визначення суб'єкта такої ініціативи, з тією лише відмінністю, що мінімально визначена кількість голосів парламентарів, необхідна для ухвалення відповідного рішення, може коливатися від однієї чверті народних представників до двох третин голосів усього складу представницького органу влади.

Наступним етапом конституційної процедури імпічменту глави держави є ухвалення рішення про звинувачення президента. Як впливає з порівняльного аналізу відповідних правових норм, у цьому аспекті конституційно-правового регулювання також виявляються спільні риси. На підтвердження цієї тези наведемо положення Конституції України та конституцій окремих зарубіжних країн:

– за наявності підстав парламент не менш як двома третинами свого конституційного складу приймає рішення про звинувачення Президента України (ч. 5 ст. 111 Основного Закону Української держави);

– обвинувачення вважається підтриманим Народними Зборами, якщо більше двох третин народних представників проголосує за це (ч. 2 ст. 103 Конституції Республіки Болгарія);

– обвинувачення проти Президента Республіки може бути висунуте постановою Народних Зборів, прийнятою більшістю не менш як у 2/3 голосів від конституційного складу членів Народних Зборів (ч. 2 ст. 145 Конституції Республіки Польща);

– обвинувачення Президента Республіки, який порушив Конституцію чи інші закони в процесі виконання своїх функцій, може бути висунуте однією п'ятою всіх представників Національної Асамблеї (ч. 2 ст. 31/А Основного Закону Республіки Угорщина);

– Президент Російської Федерації може бути усунений з посади тільки на підставі висунутого Державною думою обвинувачення (ч. 1 ст. 93 Конституції Російської Федерації); рішення Державної думи про висунення обвинувачення мають бути прийняті двома третинами голосів від загальної кількості в кожній із палат (ч. 2 ст. 93, п. «ж» ч. 1 ст. 103 Конституції Російської Федерації);

– йому (Президенту) висувуються обвинувачення Національною Радою

Словацької Республіки (ст. 107 Основного Закону Словацької Республіки);

– Конституційний Суд на підставі обвинувального акта Сенату може переслідувати Президента Республіки (ч. 2 ст. 65 Конституції Чеської Республіки).

Аналіз наведених положень конституцій, які складають предмет порівняльного аналізу, свідчить, що рішення про звинувачення глави держави ухвалюються парламентами. За такі рішення, як правило, має проголосувати кваліфікована більшість (не менш як дві третини) представників органу законодавчої влади.

Процес імпичменту глави держави завершується ухваленням рішення про його усунення з посади, причому суб'єктами такого волевиявлення можуть бути не лише парламенти республік, але й спеціалізовані судові органи. Ця теза підтверджується такими конституційно-правовими приписами:

– рішення про усунення Президента з поста в порядку імпичменту приймається Верховною Радою України не менш як трьома четвертими від її конституційного складу (ч. 6 ст. 111 Основного Закону Української держави);

– Сейм на закритому засіданні більшістю не менш як у дві третини голосів усіх членів Сейму може постановити про усунення з посади Президента Республіки (ст. 51 Конституції Латвійської Республіки);

– Президент Республіки, Голова та судді Конституційного Суду рішенням більшості у три п'ятих голосів усіх членів Сейму можуть бути усунені від посад, які вони обіймають (ст. 74 Основного Закону Литовської Республіки);

– Президент може бути усунений з посади постановою Верховної Ради, прийнятою більшістю, не меншою за дві третини обраних депутатів Верховної Ради (ч. 1 ст. 104 Конституції Республіки Білорусь);

– Конституційний Суд розглядає обвинувачення проти Президента (ч. 3 ст. 103 Конституції Республіки Болгарія); виносить рішення з обвинувачень, порушених Народними Зборами проти Президента (п. 8 ч. 1 ст. 149 Основного Закону Республіки Болгарія);

– питання про відповідальність Президента вирішує Конституційний Суд двома третинами голосів від усієї кількості суддів (ч. 3 ст. 87 Конституції Республіки Македонія);

– Президент Республіки може бути притягнутий до відповідальності Державним Трибуналом (ч. 1 ст. 145 Конституції Республіки Польща); за порушення Конституції чи закону у зв'язку із займаною посадою чи в межах здійснення своїх повноважень, конституційну відповідальність перед Державним Трибуналом несуть: Президент Республіки Польща (...) (ч. 1 ст. 198 Основного Закону Республіки Польща); Маршалок Сейму тимчасово, до часу обрання нового Президента Республіки, виконує обов'язки Президента Республіки в разі усунення Президента Республіки з посади рішенням Державного Трибуналу (п. 5 ч. 2 ст. 131 Конституції Республіки Польща);

– Президент Республіки може бути усунений з посади, коли за це проголосують не менш ніж дві третини всіх суддів Конституційного Суду (ч. 2 ст.

109 Конституції Республіки Словенія);

– Конституційний Суд уповноважений винести судове рішення про усунення Президента Республіки з посади. Якщо в результаті процедури Конституційний Суд визнає факт порушення закону, він може усунути Президента Республіки з його посади (ч. 5-6 ст. 31/А Основного Закону Республіки Угорщина). Якщо Рада Правосуддя визнає Президента Республіки винним у міжнародному злочині, вона може усунути Президента з посади і водночас може застосувати будь-яке покарання, передбачене Кримінальним кодексом за цю провину» (ч. 3 ст. 32 Конституції Республіки Угорщина);

– рішення щодо відповідальності Президента Республіки приймається Конституційним Судом Хорватії двома третинами голосів його складу (ч. 3 ст. 105 Конституції Республіки Хорватія);

– Президент Російської Федерації може бути усунений з посади Радою Федерації (ч. 1 ст. 93 Конституції Російської Федерації); рішення Ради Федерації про усунення Президента з посади мають бути прийняті двома третинами голосів від загальної кількості в кожній із палат (ч. 2 ст. 93 Основного Закону Російської Федерації);

– Конституційний Суд вирішує справи про конституційний обвинувальний акт Сенату проти Президента Республіки згідно зі ст. 65 п. 2 (Конституційний Суд на підставі обвинувального акта Сенату може переслідувати Президента Республіки за державну зраду. Наслідком може бути втрата посади Президента і права знову обіймати цю посаду) (п. г ч. 1 ст. 87 Конституції Чеської Республіки).

Аналіз наведених конституційно-правових приписів, які регламентують останню стадію процедури імпічменту глави держави, свідчить, що повноваженням ухвалювати рішення про усунення Президента з посади наділяються або ж парламенти держав, або спеціалізовані судові органи (як правило, конституційні суди). За такі рішення має проголосувати кваліфікована більшість (не менш як дві третини) представників органу законодавчої влади або конституційного суду.

На відміну від конституцій інших держав, які складають предмет розгляду, лише Основний Закон Республіки Польща передбачив створення та функціонування не лише такого спеціалізованого судового органу, як Конституційний Трибунал, але й Державного Трибуналу, юрисдикція якого поширюється на справи про порушення Конституції чи закону у зв'язку із займаною посадою чи в межах своїх повноважень Президентом Республіки Польща, Головою Ради Міністрів і членами Ради Міністрів, Головою Польського Народного Банку, Головою Верховної Палати Контролю та іншими високопосадовцями.

У частині ухвалення рішення про усунення глави держави з посади специфічною особливістю вирізняється і Конституція Республіки Угорщина, ч. 3 ст. 32 якої наділяє Раду Правосуддя повноваженнями не лише усунути Президента з посади, але й застосувати будь-яке покарання, передбачене Кримі-

нальним кодексом за провину, щоправда за умови, якщо Рада Правосуддя визнає Президента Республіки винним у міжнародному злочині (ч. 3 ст. 32 Конституції Республіки Угорщина).

Певною суперечністю характеризуються конституційно-правові норми, закріплені в ч. 1 та 3 ст. 89 Основного Закону Республіки Молдова. Відповідно до першої з них Президент Республіки Молдова може бути усунений з посади Парламентом двома третинами голосів депутатів, а згідно з другою – не пізніше ніж у 30-денний строк проводиться референдум з питання про усунення Президента. Способом розв'язання цієї колізії в частині визначення суб'єкта конституційно-правових відносин, який наділений повноваженнями з ухвалення відповідного рішення, є системний спосіб тлумачення. Встановлення системних зв'язків цих конституційно-правових норм між собою, а також із конституційно-правовим приписом, закріпленим у ч. 3 ст. 81 Конституції Республіки Молдова, свідчить, що Парламент Молдови уповноважений лише на ухвалення рішення про висунення обвинувачення проти Президента Республіки. Що ж до ухвалення рішення про усунення Президента з посади, то це право належить тому учаснику конституційно-правових відносин, який здійснив стосовно нього установчу функцію із обрання на посаду. Йдеться, зокрема, про народ Республіки Молдова і таку форму його волевиявлення, як референдум.

Конституції нових держав Європи, що складають предмет порівняльного аналізу, передбачають участь у процедурі імпичменту президента не лише парламенту та конституційного суду, але й інших суб'єктів конституційно-правових відносин. Принагідно слід зазначити, що їх законодавчо визначена роль у цьому процесі теж є різною. На підтвердження цієї тези звернемося до конкретних конституційно-правових норм, які містять відповідні приписи:

– для проведення розслідування Верховна Рада України створює спеціальну тимчасову слідчу комісію, до складу якої включаються спеціальний прокурор і спеціальні слідчі. Висновки і пропозиції тимчасової слідчої комісії розглядаються на засіданні Верховної Ради України (ч. 3-4 ст. 111 Основного Закону Української держави); рішення про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту приймається після перевірки справи Конституційним Судом України і отримання його висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпичмент та отримання висновку Верховного Суду про те, що діяння, в яких звинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину (ч. 6 ст. 111 Основного Закону Української держави);

– висновок про порушення Президентом Конституції дається Конституційним Судом, про вчинення злочину – спеціальною комісією Верховної Ради (ч. 2 ст. 104 Конституції Республіки Білорусь);

– якщо Президента Республіки обвинувачено за діяння, яке вчинене під час його перебування на посаді та пов'язане з його офіційною діяльністю і яке підлягає кримінальному переслідуванню, основні положення криміналь-

ного процесу мають також застосовуватися до процедури перед Радою Правосуддя. У розслідуванні повинен брати участь спеціальний уповноважений, обраний Національною Асамблеєю з-поміж її членів (ч. 1 ст. 32 Конституції Республіки Угорщина);

– Президент Російської Федерації може бути усунений з посади Радою Федерації тільки на підставі висунутого Державною думою обвинувачення, підтвердженого висновком Верховного Суду Російської Федерації про наявність у діях Президента Російської Федерації ознак злочину та висновком Конституційного Суду Російської Федерації про додержання встановленого порядку висунення обвинувачення (ч. 1 ст. 93 Конституції Російської Федерації); рішення Державної Думи про висунення обвинувачення та рішення Ради Федерації про усунення Президента з посади мають бути прийняті ... за наявності рішення спеціальної комісії, утвореної Державною Думою (ч. 2 ст. 93 Основного Закону Російської Федерації).

Аналіз вищенаведених конституційно-правових приписів свідчить про те, що на рівні основного закону держави в Україні, Республіці Білорусь, Республіці Угорщина та Російській Федерації передбачено дещо ширше коло учасників конституційно-правових відносин, у межах яких реалізується процедура імпичменту. Їх роль зводиться до такого: а) проведення розслідування (на це уповноважена створена Верховною Радою України спеціальна тимчасова слідча комісія, до складу якої включаються спеціальний прокурор і спеціальні слідчі); б) перевірки справи і надання висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпичмент та надання висновку про те, що діяння, в яких звинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину (на це уповноважені, відповідно, Конституційний Суд України та Верховний Суд); в) надання висновку про вчинення Президентом злочину (це повноваження належить спеціальній комісії Верховної Ради); г) розслідування діяння Президента Республіки, яке вчинене під час його перебування на посаді та пов'язане з його офіційною діяльністю і яке підлягає кримінальному переслідуванню (його має проводити спеціальний уповноважений, обраний Національною Асамблеєю з-поміж її членів); д) надання висновку про наявність у діях Президента Російської Федерації ознак злочину та висновку про додержання встановленого порядку висунення обвинувачення (право їх надання належить, відповідно, Верховного Суду Російської Федерації та Конституційному Суду Російської Федерації); е) ухвалення рішення (щоправда питання, з якого ухвалюється це рішення, в тексті Основного Закону Російської Федерації законодавцем не конкретизоване, однак використання системного способу тлумачення свідчить про те, воно має відношення до процедури імпичменту Президента Російської Федерації, а також є необхідною умовою як висунення Державною думою обвинувачення проти глави держави, так і його усунення з посади в порядку імпичменту) (на це уповноважена спеціальна комісія, утворена Державною думою).

Принагідно слід також зазначити, що наявність вищезгаданих висновків уповноважених суб'єктів конституційно-правових відносин, а також ухвалення рішення спеціальною комісією, утвореною Державною думою, є необхідними умовами застосування процедури імпічменту президента.

Важливим аспектом дослідження правового феномену конституційного регулювання процедури імпічменту президента є процесуальні строки як важлива конституційна гарантія дотримання прав глави держави, щодо якого застосовується така процедура. Як засвідчив порівняльний аналіз, лише у конституціях двох держав містяться відповідні посилання на такі строки:

– Конституційний Суд розглядає обвинувачення проти Президента або Віце-Президента у місячний строк з моменту висунення обвинувачення (ч. 3 ст. 103 Основного Закону Республіки Болгарія);

– якщо пропозиція про усунення з посади затверджується, не пізніше ніж у 30-денний строк проводиться референдум з питання про усунення Президента (ч. 3 ст. 89 Конституції Республіки Молдова);

– рішення Ради Федерації про усунення Президента Російської Федерації з посади має бути прийняте не пізніше ніж у тримісячний строк після висунення Державною Думою обвинувачення проти Президента (ч. 3 ст. 93 Конституції Російської Федерації).

Як нами зазначалося вище, питання ухвалення рішення про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту законодавець поставив у пряму залежність від двох юридичних фактів: 1) перевірки справи Конституційним Судом України і отримання його висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпічмент; 2) отримання висновку Верховного Суду про те, що діяння, в яких звинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину. Водночас не передбачено жодних обмежень у строках ухвалення такого рішення, що допускає можливість необґрунтованого затягування вирішення цієї справи з боку Парламенту.

Зважаючи на цей факт, пропонуємо доповнити ст. 111 Конституції України ч. 7 у такій редакції: «Рішення Верховної Ради України про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту має бути прийняте не пізніше ніж у місячний строк після отримання Верховною Радою України висновків Конституційного Суду України та Верховного Суду України, зазначених у ч. 6 цієї статті. Якщо у цей строк рішення Верховною Радою України не буде прийняте, обвинувачення проти Президента України вважається відхиленим».

Висновки. Зважаючи на все викладене, вважаємо за необхідне виокремити такі найбільш значущі спільні та відмінні риси в конституційному регулюванні процедури імпічменту глави держави в Україні й окремих пострадянських країнах:

1) у конституціях більшості пострадянських держав найбільш поширеними підставами для порушення процедури імпічменту глави держави визна-

чено факти державної зради та порушення главою держави конституції, причому таке протиправне діяння не обов'язково являє собою кримінальний злочин. Основний Закон Словацької Республіки, на відміну від конституцій інших держав, які склали предмет порівняльного аналізу, розмежовує фактичні підстави для відкликання Президента та його переслідування. До таких юридичних фактів законодавець, відповідно, відніс: 1) діяльність Президента проти суверенітету та територіальної цілісності Словацької Республіки або дії, спрямовані на розвал демократичного конституційного ладу Словацької Республіки; 2) державну зраду;

2) у питанні конституційного регулювання процедури імпічменту Глави держави Угорщина виявляється відхід законодавця від традиційного підходу. Відповідно до ч. 2-3 ст. 31/А стосовно Президента Республіки, який порушив конституцію чи інші закони в процесі виконання своїх функцій, спочатку може бути висунуте однією п'ятою всіх представників Національної Асамблеї обвинувачення, а вже потім має розпочатися процедура імпічменту, для чого вимагаються дві третини голосів представників Національної Асамблеї;

3) для Основного Закону України та конституцій пострадянських держав характерним є наділення правом ініціювати процедуру імпічменту глави держави представників парламенту. Такий підхід відповідає положенням теорії поділу державної влади в частині системи стримувань і противаг;

4) аналіз конституційно-правових приписів щодо ініціювання питання про усунення глави держави з посади виявив єдність законодавця у підході до визначення суб'єкта такої ініціативи, з тією лише відмінністю, що мінімально визначена кількість голосів парламентарів, необхідна для ухвалення відповідного рішення, може коливатися від однієї чверті до двох третин голосів усього складу представницького органу влади;

5) спільними рисами характеризується і конституційне регулювання суспільних відносин, у межах яких ухвалюється рішення про звинувачення президента. Відповідне волевиявлення здійснюється парламентами. За такі рішення, як правило, має проголосувати кваліфікована більшість (не менш як дві третини) представників органу законодавчої влади;

6) повноваженням ухвалювати рішення про усунення Президента з посади, як впливає зі змісту аналізованих нами конституційно-правових норм, наділені парламенти держав або спеціалізовані судові органи (як правило, конституційні суди). За такі рішення має проголосувати кваліфікована більшість (не менш як дві третини) представників органу законодавчої влади або органу судової влади.

Основним Законом Республіки Польща передбачено створення та функціонування такого спеціалізованого судового органу, як Державний Трибунал, юрисдикція якого поширюється на справи про порушення Конституції чи закону у зв'язку із займаною посадою чи в межах своїх повноважень Президентом Республіки Польща, Головою Ради Міністрів і членами Ради Міністрів, Головою Польського Народного Банку, Головою Верховної Палати Ко-

нтролю та іншими високопосадовцями.

У частині ухвалення рішення про усунення глави держави з посади специфічною особливістю вирізняється і Конституція Республіки Угорщина, ч. 3 ст. 32 якої наділяє Раду Правосуддя повноваженнями не лише усунути Президента з посади, але й застосувати будь-яке покарання, передбачене Кримінальним кодексом за провину, щоправда за умови, якщо Рада Правосуддя визнає Президента Республіки винним у міжнародному злочині (ч. 3 ст. 32 Конституції Республіки Угорщина);

7) в Україні, Республіці Білорусь, Республіці Угорщина та Російській Федерації порівняно з іншими пострадянськими державами на рівні основного закону держави передбачено дещо ширше коло учасників конституційно-правових відносин, у межах яких реалізується процедура імпічменту. Їх роль зводиться до: а) проведення розслідування (на це уповноважена створена Верховною Радою України спеціальна тимчасова слідча комісія, до складу якої включаються спеціальний прокурор і спеціальні слідчі); б) перевірки справи і надання висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпічмент та надання висновку про те, що діяння, в яких звинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину (на це уповноважені, відповідно, Конституційний Суд України та Верховний Суд); в) надання висновку про вчинення Президентом злочину (це повноваження належить спеціальній комісії Верховної Ради); г) розслідування діяння Президента Республіки, яке вчинене під час його перебування на посаді та пов'язане з його офіційною діяльністю і яке підлягає кримінальному переслідуванню (його має проводити спеціальний уповноважений, обраний Національною Асамблеєю з-поміж її членів); д) надання висновку про наявність у діях Президента Російської Федерації ознак злочину та висновку про додержання встановленого порядку висунення обвинувачення (право їх надання належить, відповідно, Верховного Суду Російської Федерації та Конституційному Суду Російської Федерації); е) ухвалення рішення (щоправда, питання, з якого ухвалюється це рішення, в тексті Основного Закону Російської Федерації законодавцем не конкретизоване, однак використання системного способу тлумачення свідчить, воно має відношення до процедури імпічменту Президента Російської Федерації, а також є необхідною умовою як висунення Державною думою обвинувачення проти глави держави, так і його усунення з посади в порядку імпічменту) (на це уповноважено спеціальну комісію, утворену Державною думою).

Необхідними умовами застосування процедури імпічменту президента визнаються вищезгадані висновки уповноважених суб'єктів конституційно-правових відносин, а також ухвалення рішення спеціальною комісією, утвореною Державною думою;

8) з метою унеможливлення в майбутньому необґрунтованого затягування Верховною Радою України строків вирішення справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту пропонуємо доповнити

ст. 111 Конституції України ч. 7 у такій редакції: «Рішення Верховної Ради України про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту має бути прийняте не пізніше ніж у місячний строк після отримання Верховною Радою України висновків Конституційного Суду України та Верховного Суду України, зазначених у ч. 6 цієї статті. Якщо у цей строк рішення Верховною Радою України не буде прийняте, обвинувачення проти Президента України вважається відхиленим».

Бібліографічні посилання

1. Конституція України: чинне законодавство зі змінами і допов. станом на 30 верес. 2016 р. К.: ПАЛИВОДА А.В., 2016. 76 с.
2. Конституція Латвійської Республіки // Конституції нових держав Європи та Азії / упоряд. С. Головатий. Київ, 1996. С. 39-47.
3. Конституція Литовської Республіки // Конституції нових держав Європи та Азії / упоряд. С. Головатий. Київ, 1996. С. 49-86.
4. Конституція Республіки Білорусь // Конституції нових держав Європи та Азії / упоряд. С. Головатий. Київ, 1996. С. 87-118.
5. Конституція Республіки Болгарія // Конституції нових держав Європи та Азії / упоряд. С. Головатий. Київ, 1996. С. 119-156.
6. Конституція Республіки Македонія // Конституції нових держав Європи та Азії / упоряд. С. Головатий. Київ, 1996. С. 157-190.
7. Конституція Республіки Молдова // Конституції нових держав Європи та Азії / упоряд. С. Головатий. Київ, 1996. С. 191-232.
8. Марчук М.І. Конституція Республіки Польща // Конституції зарубіжних країн: навчальний посібник / авт.-упоряд.: В.О. Серьогін, Ю.М. Коломієць, О.В. Марцеляк та ін. Харків, 2009. С. 173-205.
9. Конституція Республіки Словенія // Конституції нових держав Європи та Азії / упоряд. С. Головатий. Київ, 1996. С. 265-306.
10. Конституція Республіки Угорщина // Конституції нових держав Європи та Азії / упоряд. С. Головатий. Київ, 1996. С. 307-339.
11. Конституція Республіки Хорватія // Конституції нових держав Європи та Азії / упоряд. С. Головатий. Київ, 1996. С. 371-403.
12. Конституція Російської Федерації // Конституції нових держав Європи та Азії / упоряд. С. Головатий. Київ, 1996. С. 405-443.
13. Конституція Словацької Республіки, Конституції нових держав Європи та Азії / упоряд. С. Головатий. Київ, 1996. С. 445-484.
14. Конституція Чеської Республіки // Конституції нових держав Європи та Азії / упоряд. С. Головатий. Київ, 1996. С. 485-509.

Надійшла до редакції 18.01.2018

Serdyuk L.M. Constitutional Regulation of the Impeachment of the Head of State in Ukraine and Certain post-Soviet Countries. In preparing this article, the author has set out to clarify the common features and differences in the constitutional regulation of the impeachment of the head of state in Ukraine and certain post-Soviet countries. On the basis of the comparative analysis of the constitutions of Ukraine, the Republic of Belarus, the Republic of Bulgaria, the Republic of Latvia, the Republic of Lithuania, the Republic of Macedonia, the Republic of Moldova, the Republic of Poland, the Republic of Slovenia, the Republic of Hungary, the Russian Federation, the Republic of Croatia, the Czech Republic and the Slovak Republic, the similar features and differences in the constitutional regulation of the impeachment process of the head of state were determined in terms of such aspects:

- 1) the existence in the text of the basic law of the state of the norms governing the

procedure for the impeachment of the president; 2) the legal fact that is the basis for the emergence of constitutional and legal relations, within which the head of state is removed from office in accordance with the procedure for the impeachment; 3) the circle of subjects of power, who take part in the procedure of removal of the president from office and their constitutionally determined powers; 4) the conditions of application of the procedure for the impeachment of the president; 5) procedural terms, which is an important guarantee of observance of the rights of the head of state in respect of which the procedure of impeachment is applied.

The necessity of supplementing Art. 111 of the Constitution of Ukraine, Part 7, and proposed the following: "The decision of the Verkhovna Rada of Ukraine on the removal of the President of Ukraine from office in accordance with the procedure of impeachment shall be adopted not later than within a month after receipt by the Verkhovna Rada of Ukraine of the conclusions of the Constitutional Court of Ukraine and the Supreme Court of Ukraine, mentioned in part 6 of this article. If the decision of the Verkhovna Rada of Ukraine is not adopted within this period, the prosecution against the President of Ukraine is considered to be rejected."

Keywords: constitution, parliament, president (head of state), impeachment of the president, constitutional regulation of the president's impeachment.

* * *

УДК 342.565.2

Єрмоленко Я.В.

аспірант

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ЮРИДИЧНИЙ ТЕРМІН «МЕХАНІЗМ ОХОРОНИ ПРАВ ЛЮДИНИ»: ПИТАННЯ СМИСЛОВОГО НАВАНТАЖЕННЯ

При підготовці цієї статті автор поставив за мету з'ясувати смислове навантаження юридичного терміна «механізм охорони прав людини». На основі проведеного семантичного аналізу таких його складових, як «механізм», «охорона» та «захист», а також порівняльного аналізу значень слів «охорона» та «захист» запропоновано трактування цього словосполучення. Юридичний термін «механізм охорони прав людини» визначено як динамічне, системне утворення, функціональне призначення якого полягає в забезпеченні (гарантуванні) недоторканності прав людини.

Ключові слова: Конституція України, механізм охорони прав людини, механізм, охорона, захист.

Постановка проблеми. Алгоритм проведення наукових досліджень, що мають на меті розкриття змісту загальнотеоретичних категорій, на першому етапі доволі часто вимагає з'ясування смислового навантаження юридичних термінів як словесних символів цих понять. Висловлена теза, що відображає